

UKRAJNA ÁLLAMISÁGÁNAK KIALAKULÁSA ÉS NÉPEI

TÓTH SÁNDOR

Bevezetés

1991-ben egy új független állam jelent meg a földrajzi atlaszokban: Ukrajna. A tanulmány célja hogy bemutassa, hogyan definiálja magát és keresi nemzeti identitását egy új állam, amelynek mind nyelve, mind állami léte, mássága erősen vitatható legendákon nyugszik, és amelyek az orosz nacionalisták szerint csak a nyugat által gerjesztett kifogások az orosz birodalmi elképzelés megvalósításának megakadályozására.

Az ukrán élettér

A 604 ezer km² nagyságú és 50,8 milliós (1996) Ukrajna Kelet-Európa délnyugati területeit foglalja el. Fekvése kedvező, központi helyzete és fekete-tengeri kikötői miatt fontos útvonalak haladnak át rajta, ami kedvezőbb gazdasági tendenciák esetén híd-szerephez juttathatja. Az ország nagy része a Kelet-Európai-síksághoz tartozik, területének 70%-a termékeny síkság, amit harmadidőszaki üledékes és pleisztocén kori löszhátaságok tesznek változatosabbá (25%). Ukrajna legmagasabb vidéke az Északkeleti-Kárpátok, itt található az ország legmagasabb pontja, a Hoverla (2064 m). A Kárpátok ukrain részén a flis-övezet a jellemző, ami két párhuzamos vonulattól áll. A külső vonulatot alkotó Keleti-Beszkidék változatos alacsony hágókkal tagolt terület, amit mély medencék határolnak el, a folyók által felosztott belső flis-övezettől. Nyugaton a Kárpátokra jellemző harmadkori andezites vulkáni sáv alakult ki, ez azonban csak Szinyákban és a Borló-Gyilben alkot összefüggő hegyvonulatot, kelet felé már csak alacsony kúpok emelkednek ki a síkságból, mint a munkácsi Várhegy (188 m). Az eurázsiai hegységrendszer másik vonulata a Krím-hegység, ami nagyobb részt jura mészkőből és palás kőzetekből épül fel.

A kaledóniai és a variszkuszi mozgásoknak köszönhetően létrejött üledékekkel fedett és többszörösen meggyűrődött Ukrán-pajzs rendkívül gazdag ásványkincsekben. Az ókori kéregmozgások következtében történt magmabenyomulások Krivoj Rog térségében magnetitet, hematitet és vaskvarcitot telepítettek, a pajzs mélyén, pedig Mariupol határában ilmenit és nefelin készletek vannak.

A Donyec-medence harmadidőszaki rétegeiben Nyikopol térségében mangán- és szénkészletek helyezkednek el. A vastag üledékes rétegek kő és kálisót, kőolajat és földgázt rejtnek.

Ukrajna éghajlata száraz kontinentális. Az állam nyugati része csapadékosabb, keleten azonban gyakoriak az aszályok, itt sztyep-övezet alakult ki. Az éghajlatot elsősorban az északról akadálytalanul beáramló hideg légtömegek határozzák meg, ezért a fagyveszély sokáig fennmarad, ami nem kedvez a mezőgazdaságnak. Az ország északkeleti része januárban a -8 °C-os izotermára esik a Fekete-tenger partvidékén, pedig a -2 °C-os izoterma fut. A nyár forró és száraz, a csapadék nélküli napok száma néhol eléri a 100 napot is. A középhőmérséklet északon +20 °C körüli a Krímben +23 °C. Az éghajlat övezetes jellege a talajoknál is jól kimutatható, míg északon főleg a barna és a szürke erdőtalajok a jellemzőek, addig a száraz sztyep-övezet területén csernozjom alakult ki (*Rudl J.* 1999, pp. 155-159.).

Az önmeghatározás problematikája, avagy miért nem oroszok az ukránok?

A posztkoloniális államoknak – mint amilyen Ukrajna is – elsősorban az immár másként definiált és egykor testvérként számon tartott Moszkvával szemben kellett kinyilvánítaniuk a szuverenitásukat és identitásukat. A nemzetépítés ezért a korábbi metropolisszal való küzdelemben valósul/valósult meg. A küzdelem sajátos ízeit pedig az adja, hogy az ukrán nemzeti identitást csak a nemzeti mítoszok és szimbólumok újra definiálásával és az orosz történelmi és kulturális hagyományok elvitatásával tudja az ukrán politikai elit megteremtteni, miközben a tét az állam léte, fennmaradása (*Kuzio, T.* 2002, p. 94.). Ukrajna új önmeghatározásában ezért központi kérdés a saját önálló múlt, pontosabban az orosz múlttól való elkülönülés.

Az orosz-ukrán történelmi felfogás legalapvetőbb kérdése az, hogy bebizonyítsa a keleti szláv népek közötti kulturális különbséget. Ennek talán legvitatottabb szakasza a Kijevi Rusz és a Moszkvai Állam kialakulása közötti időszak.

A IV-VI. században a mai Ukrajna területén a keleti szláv antok és poljánok telepedtek meg. Állammá szerveződésükben fontos szerepet játszott a varég expanzió, amit az első fejedelmek skandináv eredetű nevei bizonyítanak, bár a normann ellem szerepét, sokan vitatják, a Kijevi Rusz létrejötté kapcsán. Ugyancsak vitatott a Rusz etimológiája is. Az egyik leggyakoribb hipotézis szerint a Rusz a finn Ruotsi elnevezés átvételéből ered melyet a finnek a svédek országára használtak. *Pritsák* szerint azonban az elnevezés a moszlim forrásokból ismert Rosz szóból ered, ami valószínűleg egy sztyepi kaganátus volt (*Font M.* 1998, p. 14.). Mindenesetre abban a történetírás egyetért, hogy a Rusz más népek mellett mind a három keleti szláv népet, a (nagy)oroszt, az ukránt (kisoroszt), és a beloruszt (fehéroroszt) egyesítette, ezért mind három önálló állam politikai előzményének tekinthető.

A három népcsoport nyelvi, kulturális és identitásbeli elkülönülése a tatár hódítás eredménye. A Rusz nyugati és délnyugati területein a XIII. század második felétől a lengyel-litván hatás megerősödött. Ez lényeges különbséget eredményezett a tatár uralom alá került, illetve az önálló részek között, és a szláv egység felbomlásához vezetett. A különbségek tovább erősödtek azzal, hogy az egykori régiók különböző politikai keretek közé kerültek: a vlagyimir-szuzdali részek a tatár, a nyugati területeken a lengyel-litván birodalomszervezés hatása érvényesült. A szétválás a nyelvi dialektusok területén is végbement. A Rusz alatt is különböző dialektusokat használtak, azonban ez nem egyezett meg a mai nyelvi és politikai határokkal. A mai orosz nyelv a középorosz nyelvjárársból alakult ki. A belorusz és az ukrán, pedig a litván kancelláriában meghonosodott nyugatoroszból jött létre. A két nyelv közötti mai különbségek pedig az eltérő etnikai hatásokkal magyarázható. A nyelvi különbségek mellett a hagyománybeli eltérések kialakulásához a vallási impulzusok is hozzájárultak, mint az ukrán részekben működő katolikus misszió, aminek segítségével élő kapcsolat alakult ki a Nyugat és Russzia Minor között.

Az előzőekből látható, hogy az ukrán identitás – az egységes keleti-szláv felfogástól való eltérés – viszonylag korán kialakult az eltérő kulturális hatások széthajtó ereje következtében. Moszkva megerősödése és öndefiníciója – a pánszláv állam mítoszának felélesztése – azonban már a XIV. század második felében megakasztotta a nemzeté válás folyamatát. 1380-ban a kulikovói győzelem már jelezte Moszkva megerősödését és egyben egy új küldetéstudat megjelenését is, ami alapjaiban ma is meghatározza az orosz politikai gondolkodást. Az orosz paradigma végleges megfogalmazása, a „Harmadik Róma” III. Iván (1462-1505) uralkodása alatt történt meg. III. Iván korára a fejedelemségek közötti hatalmi harc Moszkva számára dőlt el. Az uralkodó 1494-től további hatalmi igényei kifejezésére felvette a goszpodar vszeja Ruszi címet amellyel kifejezte a keleti-szláv állam újraegyesítésének gondolatát. Tovább erősítette Moszkva hatalmi pozícióit és egységesítési

szándékait Bizánc 1453-ban történt eleste, aminek következtében Moszkva, mint az ortodox kereszténység egyetlen önálló állama autokefalitásából adódóan a vallás nevében léphetett fel a nyugati eretnekséggel szemben és a pravoszláv világ szellemi központjává válhatott.

A XVI. századra a Rzeczpospolita a gabona árának esése miatt komoly gazdasági válságba került, ami súlyos társadalmi krízist idézet elő. A nemesség a jobbágyságot 1529-től megpróbálta röghöz kötni, hogy a kieső jövedelmek miatti adó emelés elől, ne tudjanak más birtokára, vagy a városokba menekülni. A parasztság kihasználva azt, hogy Ukrajna területét egyik állam sem vonta ellenőrzése alá, az Aranyhorda felbomlása után a Donhoz húzódott. Ebből az etnikailag sokszínű népességből szerveződött meg a szicsi-zaporozseci kozákság sajátos társadalma. A lengyel-litván állam fegyveres fenyegetése miatt a Bohdán Hmelnickij vezette kozákok a pravoszláv hit nevében Moszkvától vártak és kaptak segítséget. 1655-ben az orosz csapatok elfoglalták a jobb parti Ukrajnát, és Belorusszia nagy részét, bár az 1660/61. évi hadjáratban vereséget szenvedtek a lengyel-litván csapatoktól, az andrusovói békében megkapták Kijevet és a bal parti Ukrajnát, 1702-ben, pedig a jobb parti Ukrajna is Moszkva fennhatósága alá került (*Semusin, D.* 1996, p. 26.). Az orosz állam 1914-ig háborítatlanul birtokolta Ukrajnát, ami együtt járt egy új orosz-ukrán identitás kialakulásával és az oroszok tömeges betelepülésével, főleg a nagyvárosokba és az ipari körzetekbe. A betelepülés következtében a bal parti Ukrajna eloroszosodott, a jobb parti azonban megőrizte identitását.

Az első világháború orosz kudarcai a cárizmus bukásához és az Orosz Birodalom felbomlásához vezetett. Az Ideiglenes Kormány a 1917. március 20-án általánosságban deklarálta a nemzetek önrendelkezési jogát, ami azonban nem jelentette az egységes Oroszország gondolatának feladását – ahogy ez az augusztus 11-i, Ukrajnának küldött táviratból kiderül. Ukrajna belső autonómiáját ismerték csak el, és azt továbbra is az orosz állam részeként definiálták. Az októberben megalakult ukrán Rada azonban már túllépett a pusztá autonómia gondolatán és a teljes önállóságot célozta meg.

A bolsevik hatalomátvétel után kitörő polgárháború kettészakította Ukrajnát. Harkovban, a bal parti Ukrajnában még 1917. december 24-25. között kikiáltották az Ukrán Szovjet Köztársaságot, ami csatlakozott az Összoroszországi Kongresszushoz, míg a német fennhatósága alatt álló jobb parti Ukrajnába megalakult az Ukrán Népi Köztársaság, ami főleg a Pettyura-gárdisták pogromjai által vált hírhedté. A „vörösök” győzelme azonban hamar véget vetett az ukrán függetlenségének, és a Szovjetunió részévé, névleg szuverén tagköztársaságává vált, 1991-ig.

Identitás és nemzetépítés 1991 után

A nemzeti identitás másokhoz képest jön létre. A másság-tudat fontossága megnő, ha a két fél etnikailag közel áll egymáshoz és nem hajlandók a másik fél önállóságát, nemzeti sajátosságainak különbözőségeit elismerni. Ukrajna erősödő nemzeti önidentifikációja szoros összefüggésben van önmagának másoktól való megkülönböztetésével. A történelmi és kulturális hasonlóságok miatt elsősorban Oroszországtól kell elhatárolódnia, amit a Putyin elnök által képviselt birodalmi politika fenyegetése még inkább előtérbe helyez. A kulturális hasonlóság miatt a nyelv döntő szerephez jutott. Az ukrán nyelv a hazafiasság ismérvének számított a Kravcsuk-érában; annak ellenére, hogy az 1989-ben született és az ukrán alkotmányban is kodifikált nyelvtörvény elismerte a nyelvi toleranciát.

Sajátságos problémát jelentenek az orosz nyelvű ukránok, akiket a fent említett hazafiassági próban nem feleltek meg, és ezért szívesen vették Oroszország bátorítását és többségükben az orosz-ukrán egység lelkes híveivé váltak. Ukrajna számára állandó fenyegetést jelentenek, és ez arra készteti az államot, hogy ukránosítással visszafordítsa a

századok oroszosító hatását, és ezáltal nacionalizálódjon, ami a jelenlegi viszonylag liberális nemzetiségpolitika visszafordítását jelentené. Valószínűleg a nyugati sajtó ezért is feltételezte a soknemzetiségű Ukrajna gyors felbomlását, illetve bal parti részének Oroszországhoz való csatlakozását. Ez a nézet azonban nem vette figyelembe az orosz-ukrán kapcsolatok normalizálási kísérletének kudarcát, ami mindkét fél nemzeti identitás zavarából ered, és ezen a köztudottan oroszbarát Kucsma sem tudott segíteni (*D'Anieri, P.*, 1999).

Az orosz és az ukrán nemzeti identitás távolodik egymástól, és ez leginkább a külvilágról alkotott képükben nyilvánul meg. Az orosz politika birodalmi agresszivitásra hajlamos, gyakori az erő politikai eszközként való alkalmazása, mint például Csecsenföldön. Ukrajna ezzel ellentétben párbeszédre törekszik. Ezt a különbséget tisztán mutatja, hogy amíg Szerbia NATO-bombázására válaszként Moszkvában bezárták a NATO Információs Központot, addig Kijevben tovább működhetett.

Az orosz-ukrán viszony megítéléséhez a különböző politikai csoportosulások másként álnak hozzá. Négy csoportot különböztethetünk meg, aszerint, miként határozzák meg az identitásukat, a „másikhoz” viszonyítva. A nacionalisták valamennyi oroszot „másiknak” tekint, a kommunisták a Nyugatban látják a „másikat”. A jobbközép olyan inkluzív államot képzel el, amelyben az orosz kisebbség is helyett kap, Oroszországot azonban elítéli, a múltbeli „bűnei” miatt. A centrum, amelynek tagjai több szállal kötődnek a szovjet múlthoz, illetve többségében orosznyelvűek, Oroszországot területi és nem etnikai „másnak” tekinti, a szovjet múltat pedig szürkének festi le.

Ukrajna népei, és kisebbségi törvényei

Ukrajna soknemzetiségű ország. A lakosság 70%-a ukrán, 22%-a orosz, 1%-belorusz. A állam területén ezenkívül moldovánok (0,6%), lengyelek (0,4%), bolgárok, ruszinok és többek között 175 ezer magyar is él, (*Rudl J.* 1999, pp. 165-166.) főleg Kárpátalján és Lvivben, de sokan települtek jobb megélhetést keresve Kijevbe, illetve az ipari központokba.

Az ukrán alkotmány 1992-ben kodifikálta a nemzeti kisebbségekről szóló törvényét, figyelembe véve a Kisebbségi Jogok Chartájának és az ENSZ egyéb kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseit. A törvény garantálja az anyanyelv használatának jogát (3. c.). Azokon a területeken, ahol a kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami, gazdasági és társadalmi szervek, működésük során a kisebbség nyelvét is használhatják (8. c.). A jogszabály garantálja a nemzeti hagyományoknak megfelelő személynévhasználatot. Ukrajna 1999-ben csatlakozott a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájához. A választható rendelkezések közül legtöbb kérdéskörben a tolerancia elve érvényesült, azonban csak a 20%-ot meghaladó nemzeti területi kisebbségek esetén; a 10-19%-ban lakott területeken a vállalatok már sokkal szűkebb határokat szabtak kisebbségek jogérvényesítésének, a 10% alatt pedig még alacsonyabb szint teljesítését vállalták, ami a magyar etnikum lehetőségeit is negatívan befolyásolja (*Cserniczkó I.* 2002).

A fent vázolt viszonylag pluralista nemzetiségpolitika azonban jelentős hiányosságokkal, elmaradással bír. Az egyik probléma az egységes nyelvtörvény hiánya, aminek ügyében már több tervezet is megjelent, azonban eddig még egyik sem került elfogadásra a radában. A másik problémás terület az orosz kisebbség és nyelv, ami különösen akut probléma a Krímben, ahol az oroszok aránya 1996-ban 67% (*Tur, J.* 1996) volt.

Következtetések

A tanulmány alapján megállapíthatjuk, hogy az ukrán politikai elit képtelen konszenzusra jutni a nemzeti identitás alapvető kérdéseiben. Az önazonosság megállapítása sokkal nehezebb akkor, ha több, hasonló etnikai és kulturális jegyekkel, szimbolikával rendelkező ország ugyan abból a mítoszból (Rusz) eredezteti magát, ráadásul mindezt a kizárólagosság igényével. Az én-keresés nem minden esetben kell, hogy ultranacionalizmussal járjon együtt, így a közép-európai etnikai konfliktusok nem szükségképpen magyarázhatóak az új államok identitáskeresésével, kivéve, ha bizonyos mítoszok kisajátítására törekednek. Az én-kép meghatározza a külvilággal való kapcsolatot, ami Ukrajna esetében a nagyhatalmi státuszról való lemondást, és Ázsia vagy Kelet-Európa helyett a közép-európaiság felé való elmozdulást jelenti, ami egy híd szerepét, lehetőségét veti fel az integrálódó Európa, és az orosz geopolitikai tér között.

IRODALOMJEGYZÉK

- Csernicskó I.* 2002: A nyelvek státuszára vonatkozó dokumentumok Ukrajnában (kézirat).
- D'Anieri, P.* 1999: Economic Interdependence. – In: Ukrainian-Russian Relations. Sunny Press, New York.
- Font M.* 1998: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Bp.-Pécs.
- Kuzio, T.* 2002: Identitás és nemzetépítés Ukrajnában. A „másik” meghatározása. – In: Regio, 1. pp. 95-126.
- Rudl J.* 1999: A Szovjetunió utódállamainak földrajza. – Pécs.
- Semusin, D.* 1996: Belorusszia rövid története. – In: Poszt Szovjet füzetek, Bp.
- Tur, J.* 1996: Karta nacionalnosztej Ukrainö ili nacionalnaja karta. – Kijev.